

The Concept of Public Interest in the Literature of the Constitutionalist Thinkers: A Case Study of the Newspaper Qanun

Chiman Karimi*¹, Shoja Ahmadvand²

1. PhD Student, Department of Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
2. Associate Professor, Department of Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Article Info	Abstract
<p>Article type: Research article</p> <p>Article history: Received: November 03, 2024 Received in revised form: February 11, 2025 Accepted: April 06, 2025 Published online: December 26, 2025</p> <p>Keywords: Public Interest, Constitution (Mashruteh), Qanun Newspaper, Mirza Malkam Khan, Intellectuals.</p> <p>*Corresponding author: chiman_karimi@atu.ac.ir</p>	<p>The concept of "public interest" is one of the modern concepts in the political literature of the Constitutionalist Era in Iran, which the constitutionalists sought to explain and apply within their own discursive framework. This concept played a significant role in the development of modernity, the establishment of the rule of law, and the critique of individual tyranny. Contrary to static and inherent concepts, its meaning and value changed depending on social and political conditions and power relations. This article aims to examine how the concept of public interest was represented and applied in the newspaper Qanun and the thoughts of Mirza Malkam Khan, the founder of the newspaper. The main question of this research is how Malkam Khan proposed and utilized this concept within the framework of his political thought. The research method is qualitative, based on critical discourse analysis, and data were collected through library research. The research findings indicate that, firstly, the realization of the priority of public interest over individual interest is only possible through the establishment of political structures based on law. Secondly, in explaining this concept, Malkam Khan drew upon Islamic intellectual sources and attempted to create a consistency between civil law and Islamic Sharia. The final conclusion shows that his main goal in publishing the newspaper Qanun was to promote the concept of public interest in the mindset of the constitutionalists and Iranian elites, and to align the governance system with this concept through the separation of powers and creating compatibility between Sharia and law. He also proposed the establishment of a "Supreme Council" so that public interest could be shaped through dialogue and consensus among the members of the "Society of Humanity" (Majma'-e Âdamiyat).</p>
<p>Cite this article: Karimi, Ch. & Ahmadvand, Sh. (2025). The Concept of Public Interest in the Literature of the Constitutionalist Thinkers: A Case Study of the Newspaper Qanun. <i>Matin Research Journal</i>, 27 (109), 61-88. https://doi.org/10.22034/matin.2025.480269.2295</p> <p> © The Author(s). Publisher: Research Institute of Imam Khomeini and Islamic. This is an open-access article distributed under the CC BY (license http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).</p>	

Introduction and Problem Statement

Public interest is a fundamental concept in political and social theories. It has been interpreted and redefined in various forms throughout history. In Iran, it's been in the spotlight during the Constitutional era and was put forward as one of the intellectual foundations of political and social reforms. Mirza Malkam Khan, one of the earliest constitutionalist thinkers, played a pivotal role in discourse formation about public interest and, through the *Qanun* newspaper, transformed this concept into one of the main avenues of critique of despotism and defending the rule of law.

While many studies have focused on Malkam Khan's role in the process of constitutionalism, the analysis of the discourse of the *Qanun* newspaper and how the concept of public interest was represented in this newspaper has not been highlighted. This research, utilizing Norman Fairclough's critical discourse analysis, examines the formation, consolidation, and functions of this concept in the *Qanun* newspaper. It demonstrates how Malkam Khan used this instrument to bring about changes in the political and social order of Iran.

Literature Review

Many studies have addressed Malkam Khan's role in constitutionalism. Fereydoun Adamiyat (1972) in *The Idea of Progress and the Rule of Law* introduced Malkam Khan as one of the pioneers of political reforms. Moreover, Hamid Algar (1973) examined the influence of Western ideas on him in a study on Iranian modernism. Furthermore, the works of Janet Afary (1996) and Homa Nategh (1976 [Persian calendar 2535]) have examined the role of the *Qanun* newspaper in promoting constitutionalist ideas.

However, these studies have primarily studied the topic from a historical perspective and have not paid much attention to the discourse analysis of the texts of the *Qanun* newspaper and the manner of conceptualizing public interest. This paper seeks to fill this scientific gap using the theoretical framework of Fairclough's critical discourse analysis as well as Wittgenstein's theory of language games.

Research Methodology

This research, employing Norman Fairclough's critical discourse analysis, examines the texts of the "Qanun" newspaper and endeavors to identify the relationship between language, power, and ideology in the texts. In this regard, the manner of representation of the concept of public interest and its role in the discourse of political reforms during the Qajar era were analyzed. Furthermore, the semantic changes of the concept within the context of discursive competitions and its impact on the argumentative structure of the "Qanun" newspaper are examined using Wittgenstein's theory of language games.

Findings

The discourse analysis of the "Qanun" newspaper indicates that Malkam Khan has formulated the concept of public interest not as a fixed signifier, but as an evolving discursive construct. He defined the concept of public interest within the framework of

discursive competition with Qajar despotism and sought to establish it as a central signifier in the discourse of reforms. Public interest is opposed to the individual will of the rulers and absolute decision-making within this discourse, and introduced as a necessity for establishing the elite's legal institutions and political participation.

One of Malkam Khan's discursive strategies in the "Qanun" newspaper was integrating Islamic and liberal ideas to create religious legitimacy for modern government institutions. By utilizing concepts like justice, consultation (Shura), and law, he attempted to forge a link between Islamic teachings and liberal principles to facilitate the acceptance of the discourse of legalism in Iranian society. This mode of formulation has led to law acquiring additional legitimacy as an instrument for securing public interest and being introduced as the sole solution to the problems of society as opposed to absolute despotism.

In the discourse of the "Qanun" newspaper, despotism is represented as a fundamental obstacle to the realization of public interest, in which the Shah and his Court are introduced as agents of corruption, autocracy, and inefficiency in securing the public good. In contrast, the model of government based on law is presented as the only path to securing this interest. Malkam Khan, using critical and ironic language, depicts the Qajar ruling as an individual decision-making body that prevents the formation of a just order based on citizenship rights.

Another crucial component in the representation of public interest in the "Qanun" newspaper is proposing the idea of a "Grand Council" (Shura-ye Kobra), by Malkam Khan as an alternative to the individual decision-making of the Shah. He endeavored to demonstrate that a consultative system and the separation of powers is the only solution for realizing public interest. In this discourse, the Grand Council is considered not merely a consultative body but a mechanism for transferring power from the individual level to the collective and elite levels as well.

Discussion and Analysis

The research results indicate that the Qanun newspaper was more than a simple medium; it was a discursive instrument for redefining public interest and altering governmental structures. The analysis of the texts of this newspaper shows that Malkam Khan, by drawing upon modern Western concepts while relying on Islamic teachings, attempted to bridge tradition and modernity. Furthermore, the findings show that public interest in Malkam Khan's discourse is not a fixed and pre-defined concept but is redefined depending on historical conditions and power interactions. In certain cases, it was used to legitimize the Constitutional Revolution, while in others, functioned as an instrument to critique the corrupt bureaucracy.

Conclusion

The findings indicate that the Qanun newspaper was a platform for publishing news and political analyses as well as a discursive instrument for transforming people's understanding of public interest and the role of government. In this newspaper, Malkam

Khan's discourse has sought to weaken the legitimacy of Qajar's despotism and pave the way for the formation of a law-based state. From a discourse analysis perspective, the concept of public interest in Malkam Khan's works functions as a floating signifier, redefined in opposition to traditional and despotic discourses. This research demonstrates how Mirza Malkam Khan, by utilizing language, ideology, and media, has played a crucial role in the process of constitutionalism.

مفهوم منفعت عمومی در ادبیات متفکران مشروطه: مطالعه موردی روزنامه قانون

چیمین کریمی* | شجاع احمدوند^۱

۱. دانشجوی گروه علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>مفهوم «منفعت عمومی» یکی از مفاهیم نوین در ادبیات سیاسی دوره مشروطه است که مشروطه‌خواهان تلاش کردند آن را در چهارچوب گفتگمانی خود تبیین و کاربردی کنند. این مفهوم نقش مهمی در توسعه مدرنیته، استقرار حکومت قانون و نقد استبداد فردی داشت و برخلاف مفاهیم ثابت و ذاتی، معنا و ارزش آن بسته به شرایط اجتماعی، سیاسی و مناسبات قدرت تغییر می‌کرد. هدف این مقاله بررسی چگونگی بازنمایی و کاربرد مفهوم منفعت عمومی در روزنامه قانون و اندیشه‌های میرزا ملکم‌خان، مؤسس این روزنامه، است. پرسش اصلی این نوشتار این است که ملکم‌خان چگونه این مفهوم را در چهارچوب اندیشه سیاسی خود مطرح کرده و به کار برده است. روش تحقیق کیفی و مبتنی بر تحلیل گفتگمان انتقادی است و داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اولاً تحقق اولویت منفعت عمومی بر منفعت فردی تنها در پرتو ایجاد ساختارهای سیاسی مبتنی بر قانون امکان‌پذیر است. ثانیاً ملکم‌خان در تبیین این مفهوم از منابع فکری اسلامی بهره برده و تلاش کرده است میان قانون مدنی و شریعت اسلامی همخوانی برقرار کند. نتیجه نهایی نشان می‌دهد که هدف اصلی او از انتشار روزنامه قانون، ترویج مفهوم منفعت عمومی در ذهنیت مشروطه‌خواهان و نخبگان ایرانی و همسو کردن سیستم حکمرانی با این مفهوم از طریق تفکیک قوا و ایجاد سازگاری میان شریعت و قانون بوده است. او همچنین پیشنهاد تأسیس «شورای کبری» را مطرح کرد تا منفعت عمومی بر اساس گفتگو و توافق میان اعضای «مجمع ادمیت» شکل گیرد.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۸/۱۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۵</p> <p>کلیدواژه‌ها: منفعت عمومی، مشروطه، روزنامه قانون، میرزا ملکم‌خان، روشنفکران</p> <p>* نویسنده مسئول: chiman_karimi@atu.ac.ir</p>

استناد: کریمی، چیمین و احمدوند، شجاع (۱۴۰۴). مفهوم منفعت عمومی در ادبیات متفکران مشروطه: مطالعه موردی روزنامه قانون. پژوهشنامه متین، ۲۷(۱۰۹)، ۶۱-۸۸.

<https://doi.org/10.22034/matin.2025.480269.2295>

مقدمه

مفهوم «منفعت عمومی» و «قانون» به‌عنوان مفاهیم بنیادین در سیاست مدرن، نقش برجسته‌ای در شکل‌گیری گفتمان‌های سیاسی ایفا می‌کنند. با این حال، این مفاهیم در طول تاریخ ایران، اغلب از عرصه سیاسی غایب بوده‌اند. میرزا ملکم‌خان، یکی از نخستین متفکران ایرانی، با درک این ضرورت، کوشید تا با تأسیس روزنامه قانون، گفتمانی جدید پیرامون اهمیت منفعت عمومی و قانون در میان نخبگان ایرانی ایجاد کند.

در این پژوهش، تمرکز بر بررسی چگونگی بازنمایی این مفاهیم در گفتمان ملکم‌خان است، با تأکید بر اینکه چگونه این مفاهیم در تقابل با شرایط خاص تاریخی و سیاسی، معانی متفاوتی به خود می‌گیرند. بر اساس تحلیل گفتمان، مفاهیم قانون و منفعت عمومی در روزنامه قانون به‌طور دیالکتیکی با مقتضیات زمان و مکان تعامل دارند و به‌مرور زمان، از طریق فرایندهای گفتمانی و تعاملات قدرت، معنای خود را تثبیت و تقویت می‌کنند. لذا این پژوهش به دنبال آن است که با تحلیل متون روزنامه قانون در بستر زمانه مشروطه، به فهم عمیق‌تری از گفتمان ملکم‌خان و نقش آن در ترویج و تثبیت مفاهیم قانون و منفعت عمومی در جامعه ایرانی دست یابد.

۱. پیشینه پژوهش

در این پژوهش، آثار علمی مرتبط با مفهوم «منفعت عمومی»، اندیشه‌های میرزا ملکم‌خان و نقش روزنامه قانون در شکل‌گیری گفتمان اصلاحات بررسی شده است. برای تبیین جایگاه پژوهش حاضر در ادبیات علمی، مطالعات پیشین در سه محور اصلی دسته‌بندی شده‌اند:

الف) اندیشه‌های میرزا ملکم‌خان و نقش او در اصلاحات؛

ب) نقش رسانه در شکل‌گیری گفتمان مشروطه؛

ج) تحلیل‌های گفتمانی مفهوم منفعت عمومی.

الف) اندیشه‌های میرزا ملکم‌خان و نقش او در اصلاحات

بخش قابل توجهی از پژوهش‌ها به بررسی نقش میرزا ملکم‌خان در نوسازی نظام سیاسی ایران و جایگاه او در جنبش مشروطه اختصاص دارد. فریدون آدمیت (۱۳۵۱) در اندیشه ترقی

و حکومت قانون، ملک‌خان را از پیشگامان اصلاحات سیاسی در ایران می‌داند و بر تلاش او برای استقرار نظم مبتنی بر قانون تأکید می‌کند. حامد الگار (۱۹۷۳) در Mirza Malkum Khan: A Biographical Study in Iranian Modernism، تأثیر اندیشه‌های غربی بر ملک‌خان را بررسی کرده و نقش او را در پیوند دادن مفاهیم مدرن با ساختارهای سنتی جامعه ایران تحلیل می‌کند. همچنین اسماعیل رائین (۱۳۵۰) در کتاب میرزا ملک‌خان، به نقش او در شکل‌دهی به زبان سیاسی مدرن و تأثیرگذاری‌اش بر گفتمان اصلاحات می‌پردازد.

ب) نقش رسانه و روزنامه «قانون» در گفتمان مشروطه

در حوزه مطالعات مرتبط با نقش رسانه در ترویج گفتمان اصلاحات، روزنامه قانون جایگاه ویژه‌ای دارد. هما ناطق (۱۳۵۵) این روزنامه را از نخستین ابزارهای مدرن گفتمان‌ساز در ایران معرفی کرده و نقش آن را در افزایش آگاهی سیاسی جامعه بررسی کرده است. ادوارد براون (۱۹۱۰) در The Persian Revolution of 1905-1909، به تأثیر روزنامه قانون در تقویت جنبش مشروطه و شکل‌گیری گفتمان‌های نوین سیاسی اشاره می‌کند. ژانت آفاری (۱۹۹۶) نیز در The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911، ضمن تأکید بر نقش روشنفکران ایرانی در انقلاب مشروطه، توضیح می‌دهد که چگونه ملک‌خان از رسانه به‌عنوان ابزاری مؤثر برای پیشبرد گفتمان اصلاحات بهره گرفت.

ج) تحلیل‌های گفتمانی مفهوم منفعت عمومی

تحلیل‌های گفتمانی نشان می‌دهد که مفهوم منفعت عمومی در ایران، به‌ویژه در دوره مشروطه، در تعامل با گفتمان‌های استبداد، اصلاحات و مدرنیته شکل گرفته و تثبیت شده است. نورمن فرکلایف (۱۹۹۲) در Discourse and Social Change، بر نقش زبان در بازتولید معنا و تثبیت گفتمان‌های سیاسی تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که مفاهیم کلیدی بسته به زمینه تاریخی، دلالت‌های متفاوتی می‌یابند. در مطالعات ایران‌شناسی، نیکی کدی (۱۹۸۱) در Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran، تحول مفهوم منفعت عمومی در دوره قاجار را بررسی کرده و نشان می‌دهد که این مفهوم چگونه از ابزاری برای توجیه حکومت مطلقه به مبنایی برای مشروعیت‌بخشی به مشروطه‌خواهی تبدیل شد. به‌نظر

او، ملکم‌خان با بهره‌گیری از زبان رسانه‌ای، منفعت عمومی را در تقابل با استبداد بازتعریف کرده و آن را به یکی از اصول بنیادین حکمرانی نوین تبدیل کرد. با وجود پژوهش‌های متعدد درباره میرزا ملکم‌خان، اغلب این مطالعات رویکردی تاریخی داشته و کمتر به تحلیل گفتمانی مفاهیم کلیدی‌ای چون «قانون» و «منفعت عمومی» در روزنامه قانون پرداخته‌اند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف می‌کوشد نشان دهد این مفاهیم چگونه در قانون بازتعریف شده و چه نقشی در شکل‌گیری نظم گفتمانی مشروطه ایفا کرده‌اند. این رویکرد امکان تحلیل هم‌زمان متن و روابط قدرت را فراهم می‌سازد و نشان می‌دهد ملکم‌خان چگونه از مفاهیم قانون و منفعت عمومی برای نقد استبداد، ترویج حکومت قانون و مشروعیت‌بخشی به اصلاحات، با اتکا به منابع فکری اسلامی، بهره‌گرفته است.

۲. چهارچوب مفهومی

چهارچوب مفهومی این مقاله برگرفته از نظریه بازی‌های زبانی ویتگنشتاین است. مسئله اصلی ویتگنشتاین ارجاع زبان به واقعیات بیرونی و جهان خارجی است (پیرس، ۱۳۸۷، ص ۴۹). در این رویکرد گوینده زبان را واسطه‌ای میان خود و جهان کرده است (Wittgenstein, 2023, p. 68). در گفتار سیاسی نیز، هنگامی که یک جنبش، مفهومی چون منفعت عمومی را پیش‌روی خود قرار می‌دهد بر این تصور است که منفعت عمومی دالی است که مدلول آن مناسبات ناعادلانه جهان خارجی است و جنبشی که با دال منفعت عمومی خود را شناسایی می‌کند، چشم انتظار تغییر مناسبات عینی است. البته ویتگنشتاین در نیمه دوم عمر فکری خود از ارجاع زبان به جهان دست کشید و نقطه ارجاع معانی زبان‌شناختی را نه بیرون زبان، بلکه در درون بازی زبانی جستجو کرد (Magee, 2000, p. 326).

ارجاع معانی به بازی‌ها، همان‌قدر که معانی را سیال می‌کند، نقطه ارجاع معانی را نیز سیال می‌کند، بدین ترتیب، مفهومی چون منفعت عمومی معنای درون‌باش خود را به کلی از دست می‌دهد و به یک امکان برای کسب معانی کثیر تبدیل می‌شود. بدین ترتیب، منفعت عمومی در هر صورت‌بندی زبانی معنایی و به اعتبار هر معنا کارکردی خاص و نقطه ارجاعی متفاوت اختیار می‌کند، از این‌گزاره می‌توان چند نتیجه گرفت: اولاً حضور دال منفعت

عمومی در هر منظومه گفتمانی، الزاماً به معنای محوریت آن نیست. یک تحلیل گفتمان تکنیکی نشان خواهد داد که آیا دال منفعت عمومی در یک منظومه گفتمانی نقش یک دال مرکزی را ایفا می‌کند یا صرفاً وهله و قته‌ای است در درون یک زنجیره دالی با یک دال مرکزی متفاوت. این نکته از این حیث حائز اهمیت است که گاه نقطه ارجاع دال منفعت عمومی به دال دیگر نظیر قانون و ترقی و اتفاق ارجاع می‌شود. ثانیاً با تکیه بر روش گفتمان می‌توان دریافت که ناسازه‌های یک ساختار گفتمانی، چگونه معنای تحصیل شده از منفعت عمومی را به پرسش می‌گیرند و پیوند خاص میان زنجیره‌های دالی به حسب تغییر موقعیت دستخوش دگرگونی واحد معنایی دیگر می‌شوند. چرا که از منظر نظریه گفتمانی فرکلاف تثبیت دال‌ها امری دائمی نیست، بلکه تاریخی و رویدادی است (Fairclough, 1992, p.74). پیوند میان دال‌ها به معنای کاملاً پیشامدی روی می‌دهد و به واسطه همین صورت‌بندی‌های پیشامدی است که دستخوش تزلزل و تردید و شکستگی می‌شود، به عبارتی دیگر، گفتمان‌ها هیچ‌گاه موجودیت‌های ثابتی نیستند (رضائی پناه و حاجی یوسفی، ۱۳۹۹، ص. ۵۰).

۳. زمینه تاریخی و فکری جامعه ایران در قرن نوزدهم

زمینه تاریخی و فکری جامعه ایران در قرن نوزدهم با فشارهای شدید داخلی و خارجی شکل گرفت که به تدریج گفتمان‌های جدیدی را در عرصه سیاسی و اجتماعی پدید آورد. شکست‌های نظامی ایران در جنگ‌های ایران و روس که به جدا شدن بخش‌های وسیعی از کشور بر اساس قراردادهای ترکمانچای و گلستان انجامید، نمایانگر بحرانی بود که منجر به تحولات عمیق در جامعه ایرانی شد. عباس میرزا، نایب‌السلطنه فتحعلی شاه قاجار، در تلاش برای درک دلایل این شکست‌ها، پرسشی اساسی را مطرح کرد: «چه عاملی شما را از ما برتر ساخته است؟» (ژوبر، ۱۳۴۷، ص. ۱۳۷) همین سؤال را ملکم در قرن نوزدهم دوباره مطرح می‌کند: چرا مردم اروپا چنین پیشرفت شگفت‌انگیزی داشته‌اند، در حالی که نژادهای آسیایی که اولین مروجان تمدن بودند تا این حد عقب مانده‌اند؟ (Balaghi, 2004, p.337) این پرسش، بستر مناسبی برای شکل‌گیری گفتمانی فراهم آورد که به دنبال دلایل عقب‌ماندگی ایران و راز پیشرفت اروپا بود.

به دنبال طرح این پرسش تاریخی، اندیشه قانون‌خواهی در ایران پررنگ‌تر شد؛ اندیشه‌ای که پیش از ملکم‌خان نیز مورد توجه شماری از اندیشمندان قرار گرفته بود. با این حال، نقش روزنامه قانون در بیداری افکار عمومی و نیز برانگیختن توجه اهل قلم و سیاست اهمیت ویژه‌ای دارد؛ چنان‌که نام آن را نمی‌توان در تاریخ جنبش مشروطیت نادیده گرفت (ناطق، ۱۳۵۵، ص ۱۱). یکی از این افراد میرزا حسین‌خان سپهسالار بود که آدمیت در رساله اندیشه ترقی به آن اشاره می‌کند. لزوم حکومت قانون سال‌ها قبل از انتشار روزنامه قانون بر سر زبان‌ها بود. اقدامات میرزا حسین‌خان سپهسالار با ایجاد مصلحت‌خانه و تألیف رسالات گوناگون درباره قانون خود مؤید این معنی است (آدمیت، ۱۳۵۱، ص ۱۷۴).

انقلاب مشروطه همچون خروجی یک گفتمان مترقی و تحول‌طلب، در واکنش به شرایط استبدادی داخلی و تحت تأثیر گفتمان‌های جهانی نظیر انقلاب فرانسه، نقطه عطفی در تاریخ ایران به شمار می‌آید. این انقلاب تلاش داشت تا با محدود کردن قدرت حاکمان و تحکیم حاکمیت قانون، ساختارهای قدرت را تغییر داده و حقوق مدنی شهروندان را تثبیت کند (Hashemi, 2019, p.82). در نتیجه، انقلاب مشروطه به‌عنوان یک لحظه دیالکتیکی در تاریخ معاصر ایران، شرایط را برای ظهور گفتمان‌های نوین فراهم کرد و زمینه‌ساز تغییرات بنیادین در ساختارهای سیاسی و اجتماعی کشور شد. این تحولات، بازتاب‌دهنده فرایندهای گفتمانی و قدرتی است که در مواجهه با بحران‌ها و نیازهای زمانه شکل گرفته و به بازسازی ساختارهای موجود پرداخته‌اند.

۴. نقش قانون و منفعت عمومی در مشروطه‌خواهی ایران

در دوران انقلاب مشروطه، مفاهیم قانون و منفعت عمومی به‌عنوان ارکان اصلی این جنبش در تلاش برای دگرگونی ساختارهای استبدادی و ایجاد نظامی مبتنی بر اصول دموکراتیک و حقوق بشر مطرح شدند. متفکران مشروطه‌خواه بر این باور بودند که تنها از طریق حکومت قانون و توجه به منفعت عمومی می‌توان عدالت اجتماعی را در جامعه ایرانی محقق ساخت. همان‌طور که الگار به آن اشاره می‌کند، ضرورت قانون از مدت‌ها قبل از انتشار قانون موضوع مورد علاقه ملکم بوده است. احتمالاً اولین پیدایش کلمه قانون به معنای قانون در فارسی در کتابچه غیبی او که در حدود سال ۱۸۵۸ نوشته شده است، آمده است.

ملکم برای نشان دادن راه، در غیاب مجلس قانون گذاری، در تنظیم قوانین بر اساس قوانین اروپایی تلاش کرد. یک مجموعه، مشتمل بر بیست و سه ماده مجزا و گنجانده شده در کتابچه غیبی، در پی تعریف کارکردهای اساسی دولت و تنظیم روابط ارگان‌های تشکیل دهنده آن بود (Algar, 1973, p. 190).

ملکم خان با استفاده از این رساله، نه تنها به نقد استبداد و فساد دربار قاجار پرداخت، بلکه با ترویج ایده‌های لیبرالی، سکولار و قانونی سعی کرد نخبگان و عموم مردم را با ضرورت اصلاحات و مفاهیم مدرنیته آشنا کند. روزنامه قانون به بستری برای ایجاد فضای گفتگو و تقویت هویت ملی تبدیل شد و سهم بزرگی در شکل‌گیری بسترهای ذهنی انقلاب مشروطه داشت. برخی از محققان کسانی مانند میرزا ملکم خان، طالبوف و آخوندزاده را در زمره نخستین کسانی می‌دانستند که توجه خاصی به لیبرالیسم غربی داشته‌اند و تلاش نموده‌اند تا نوعی سازگاری میان جامعه ایران با اندیشه لیبرالیسم برقرار کنند (انصاری، ۱۴۰۲، ص. ۱۶).

ملکم خان با تحصیلات خود در اروپا و تأثیرپذیری از مفاهیم مدرن غربی، تلاش کرد ایران را به سوی پیشرفت و ترقی هدایت کند. وی به‌عنوان یکی از پردازندگان پادگفتمان مشروطه در سال ۱۸۹۰ عنوان «قانون» را برای یکی از مهم‌ترین روزنامه‌های مشروطه‌خواه برگزید (توکلی ترقی، ۱۳۶۹، ص. ۴۲۵)، ایشان معتقد بود که حاکمیت قانون و منفعت عمومی باید به‌عنوان اصول بنیادین در سیاست‌های ایران مورد توجه قرار گیرند تا زمینه‌های عدالت اجتماعی و توسعه پایدار فراهم شود.

۱-۴. تعریف مفهوم منفعت عمومی و اهمیت آن در ادبیات مشروطه

به‌رغم وجود ریشه‌های این مفهوم در اندیشه فلسفی یونان باستان و اندود شدن آن با صبغه‌های مسیحیت قرون وسطی، در دوران مدرن این مفهوم در فلسفه سیاسی چندان مورد توجه قرار نگرفته است و فلسفه نیز بر معضلات آن اشراف چندانی نیافته است. حال به دو تعریف از اندیشمندان آن اشاره می‌شود. والتر لپمن، یکی از متفکران برجسته در این حوزه، منفعت عمومی را امری می‌داند که افراد در شرایطی انتخاب می‌کردند که به‌وضوح می‌دیدند، منطقی می‌اندیشیدند و بدون نفع شخصی و با نیت خیرخواهانه عمل می‌کردند

(Lippmann, 1955, p. 42). از سوی دیگر، استیون بیلی این مفهوم را «مفهوم مرکزی یک نظام مدنی» می‌داند و تأکید می‌کند که اهمیت آن نه در شفافیت، بلکه در نفوذ مداوم اخلاقی آن در گفتمان حاکمان و مردم نهفته است (Bailey, 1962, p. 106). او همچنین منفعت عمومی را به‌عنوان نمونه‌ای از «سودمندی افسانه» توصیف می‌کند که در تمامی زبان‌ها کم‌نظیر است (Bailey, 1962, p. 97).

یکی از محورهای اصلی جنبش مشروطه، نقد استبداد فردی و فساد گسترده در ساختارهای حکومتی قاجار بود. مفهوم منفعت عمومی به‌عنوان ابزاری برای نقد این وضعیت به کار گرفته شد. متفکران مشروطه‌خواه بر این باور بودند که استبداد فردی و فساد، تنها منافع گروه کوچکی از حاکمان را تأمین می‌کند و به زیان کل جامعه است. کاتوزیان به‌گونه‌ای آشکار به این نکته اشاره کرده است که انقلاب ایران، قیامی بر ضد فرمانروایانی بود که جز میل و اراده خود به هیچ قانونی پایبند نبودند و جامعه آنان را بیدادگر می‌دانست (همایون کاتوزیان، ۱۳۹۱، ص ۵۳).

مفهوم منفعت عمومی در ادبیات مشروطه به‌عنوان یکی از پیش‌نیازهای اساسی برای توسعه و پیشرفت اجتماعی مطرح شد. روشنفکران و مصلحان مشروطه‌خواه بر این باور بودند که تنها از طریق توجه به منافع عمومی می‌توان به توسعه پایدار و عدالت اجتماعی دست یافت. سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای باید بر اساس نیازها و منافع کل جامعه تدوین شوند تا رفاه و سعادت عمومی تأمین گردد. ملک‌خان در شماره دوم روزنامه قانون به تعریف قانون و عدالت می‌پردازد: «قانون عبارت است از اجتماع قوای آحاد یک جماعت به جهت حفظ حقوق عامه. قانون باید مبتنی بر اصول عدالت باشد. اصول عدالت را خدا، حکما و عقلای بنی‌آدم به‌مرور ایام مقرر و روشن نموده‌اند. قانون زبان و زور عدالت است؛ و زور عدالت حاصل نمی‌شود مگر به اتفاق عامه» (روزنامه قانون، ۱۳۰۷، شماره ۲).

۲-۴. باز‌نمایی مفهوم قانون در ارتباط با منفعت عمومی

میرزا ملک‌خان که از پیشگامان اصلاحات فکری و سیاسی در ایران بود، پس از سال‌ها تلاش برای ترویج اندیشه‌های نوگرایانه، دریافت که تنها از طریق یک رسانه مستقل می‌توان گفتمانی پایدار در نقد استبداد و ضرورت حکومت قانون ایجاد کرد. او که به نقش

مطبوعات در شکل دهی به افکار عمومی آگاه بود، پس از برکناری از سفارت ایران در لندن، روزنامه‌ای به نام قانون منتشر کرد (نورانی، ۱۳۵۲، ص. ۲۴) و از این طریق به نقد دولت ایران پرداخت. ادعای ملکم در انتشار روزنامه قانون «پیکار علیه دربار ستمکار و بی قانونی حکومت» و هدفش گرفتن انتقام از شاه و امین السلطان و سایر دشمنان داخلی اش بود (رائین، ۱۳۵۰، ص. ۱۱۲). انتشار نخستین شماره قانون در اول رجب ۱۳۰۷ هجری، آغازی برای شکل‌گیری گفتمانی جدید در فضای سیاسی و اجتماعی ایران بود. عنوان «قانون» که در بالای صفحه اول روزنامه به چشم می‌خورد، نماد گفتمان حقوقی و اصلاح‌طلبی بود که ملکم‌خان در پی ترویج آن بود. این عنوان همراه با سه کلمه کلیدی «اتفاق»، «عدالت» و «ترقی» به‌مثابه مؤلفه‌های یک گفتمان یکپارچه، به بازتعریف رابطه قدرت و جامعه می‌پرداخت. گفتمانی که نه تنها به دنبال نقد استبداد بود، بلکه تلاش می‌کرد تا با تأکید بر اصول قانون‌گرایی، عدالت اجتماعی و توسعه، مسیر تازه‌ای برای جامعه ایران ترسیم کند. در شماره‌های اولیه این روزنامه، قیمت اشتراک سالیانه یک لیره انگلیسی تعیین شده بود؛ اما تغییرات بعدی در نحوه قیمت‌گذاری، از شماره دهم به بعد، نشان‌دهنده چرخش این گفتمان به سوی ارزش‌های معنوی و نمادین بود. برای مثال، تعیین «فهم کافی» به‌عنوان معیار اشتراک در شماره دهم، «یک ذره غیرت» در شماره دوازدهم و «شرط آدمیت» در شماره بیستم، همه و همه نشان از تلاش ملکم‌خان برای جلب توجه به مفاهیم اخلاقی و سیاسی داشت که در بطن گفتمان مشروطه‌خواهی جای داشتند.

ملکم‌خان بعد از برکناری به فردی رادیکال تغییر یافت و همان‌طور که آبراهامیان بیان می‌کند «از یک لیبرال ملایم که به دنبال حمایت از شاه در برابر علماست، به یک متحد رادیکال آشکار با علما علیه شاه» تبدیل شد (Abrahamian, 1979, p. 397). او تحت تأثیر تجربیات خود از اروپا، به اهمیت مطبوعات به‌عنوان یک ابزار گفتمانی پی برد. او که از تأثیرگذاری رسانه‌ها در شکل‌دهی به افکار عمومی آگاه بود، از روزنامه قانون به‌عنوان یک میدان گفتمانی برای مقابله با گفتمان استبداد و ترویج مفاهیم نوین اصلاح‌طلبانه استفاده کرد. او با این رویکرد، درصدد بود تا از روزنامه به‌عنوان اسلحه‌ای گفتمانی بهره برده و ساختارهای موجود قدرت را به چالش کشیده و زمینه‌ساز تغییرات بنیادی در نظام‌های سیاسی و اجتماعی ایران شود. همان‌طور که خود به آن اذعان داشته است: «روح افکار و

معنی جمیع اقدامات ما منحصر به این دو کلمه است. استقرار اصول آدمیت و اجرای قوانین عدل الهی» (روزنامه قانون، ۱۳۰۷، شماره ۱۷).

قانون به عنوان محوری ترین مفهوم در اندیشه ملکم خان، پایه گذار تعریف او از منفعت عمومی بود. او بر این باور بود که راز پیشرفت کشورهای غربی در وجود و اجرای قوانین است و با درک این موضوع، تلاش کرد قانون را در جامعه فراگیر کند. همچنین معتقد بود که همه افراد جامعه باید در برابر قانون یکسان باشند و این اصل را به عنوان یکی از نخستین مفاهیم مدرن معرفی نمود.

ملکم خان بر این باور بود که قانون تضمین کننده منفعت عمومی است؛ به این معنا که باید در راستای منافع عامه عمل کند. او در روزنامه قانون، تحت تأثیر دیدگاه‌های غربی، به اهمیت قوانین در پیشرفت و آبادانی کشورهای غربی می‌پرداخت و آن‌ها را نتیجه تبعیت از قوانین نهاده شده در این جوامع می‌دانست. از سوی دیگر، با توجه به شناخت عمیقی که از جامعه ایرانی داشت، شریعت را به عنوان یکی از جنبه‌های مهم پیشرفت و سعادت عمومی در جامعه تلقی می‌کرد. ملکم خان در ابتدا بر این باور بود که قوانین باید مستقیماً از غرب اقتباس شوند، اما با در نظر گرفتن شرایط اجتماعی ایران، دیدگاه خود را اصلاح کرد؛ این تغییر از رساله نام و یقظه آغاز گردید (آجودانی، ۱۳۸۲، ص. ۳۰۰). در این رساله، او چند پرسش اساسی مطرح کرد: آیا در قوانین فرانسه نقصی وجود دارد؟ و آیا با پاسداشت مذهب، نیازی به علوم مذهبی نیست؟ (محیط طباطبایی، ۱۳۲۷، ص. ۱۷۳). این تغییر نگرش، بازتابی از تلاش ملکم خان برای ایجاد هم‌سویی میان ارزش‌های شرعی و نیازهای جامعه مدرن بود و نشان‌دهنده تمایل او به انطباق قوانین با شرایط اجتماعی و فرهنگی ایران است.

۵. وضع ساختاری حکمرانی

الگوی حافظ وضع موجود گفتمان منفعت عمومی در دوره مشروطه، گفتمان شاه‌محور است. برای تفسیر و تبیین این الگو، استفاده از تکنیک‌های تحلیل گفتمان روش مطلوبی است، چرا که می‌تواند منازعات میان این دو الگو و مرزهای آن‌ها را مشخص سازد. اینجا، با اشاره به نقل قول‌هایی از این دوره، تحلیلی از وضعیت میان گفتمان شاه و منفعت عمومی ارائه می‌شود: در یکی از منازعات معنایی میان گفتمان منفعت عمومی و شاه و

دربار، سخن میرزا ملکم خان حائز اهمیت است. ایشان به گونه‌ای طعنه‌آمیز و با کنایه خطاب به ناصرالدین شاه در باب وجود قانون چنین می‌گوید:

اگر اعلیحضرت اقدس شاهنشاهی مثل بعضی سلاطین سابق منکر و دشمن قانون می‌شد، ما نیز به اقتضای آیین شاه پرستی اسم قانون را به زبان نمی‌آوردیم؛ ولیکن با نهایت وجد مشاهده می‌کنیم اوقات پادشاه ما مصرتر از هر حکیم و مجدتر از هر رعیت هواخواه و داوطلب قانون شده است. موافق اخبار تهران، این روزها در آستان همایون به جز تمجید قانون و تأکید بر لزوم آن، حرف دیگری نبوده است (روزنامه قانون، ۱۳۰۷، شماره ۱).

در این متن ملکم خان به فاجعه عدم قانون و بی‌توجهی شاه به امر قانون می‌پردازد. معنای قانون در اینجا هم‌ارز با مصلحت و منفعت عمومی ملت ایران است. دو معنا که عدم آن‌ها موجب افزایش فقر و زندگی رعیت گونه در ایران شده است. ملکم خان برای نشان دادن تضاد میان گفتمان قانون و منفعت عمومی که از آن دفاع می‌کند و گفتمان شاه‌محور از چندین ابزار و استراتژی بهره می‌گیرد: ملکم خان به‌طور استراتژیک از کنایه استفاده می‌کند تا تضاد میان گفتار و عمل شاه را برجسته کند. وقتی می‌گوید که اگر شاه مثل برخی سلاطین سابق مخالف قانون بود، او هم از قانون حرفی نمی‌زد، در واقع به‌طور غیرمستقیم به این نکته اشاره می‌کند که گفتمان شاهانه به‌طور سنتی با قانون‌گرایی و منفعت عمومی در تضاد بوده است. این کنایه‌ها به او اجازه می‌دهد تا بدون مواجهه مستقیم با شاه، نقد خود را بیان کند: اشاره به «اخبار تهران» و صحبت‌هایی که در «آستان همایون» مطرح می‌شود، به ملکم خان این امکان را می‌دهد که نقد خود را با استفاده از شواهد عینی‌تر و ملموس‌تر جلوه دهد. او از این تکنیک استفاده می‌کند تا نشان دهد که حتی در دربار نیز قانون به‌عنوان یک موضوع مهم مطرح شده است، اما این تأکید ممکن است بیشتر برای نمایش باشد تا عمل واقعی.

ملکم خان گفتمان شاهانه را به گونه‌ای بازنمایی می‌کند که تناقضات آن آشکار شود. او شاه را فردی نشان می‌دهد که به‌ظاهر حامی قانون است، اما این حمایت نه از روی اعتقاد، بلکه صرفاً برای حفظ ظاهر صورت می‌گیرد. این روش به ملکم خان امکان می‌دهد تا مخاطبان را به بازاندیشی دربارهٔ صداقت و اهداف واقعی شاه و دربار وادارد. او از

اصطلاحات و عبارات مثبت، مانند «تمجید قانون» و «تأکید بر لزوم قانون»، در زمینه‌ای منفی بهره می‌برد تا واقعیت پیچیده‌تر گفتمان شاهانه را نمایان سازد. این تکنیک نشان می‌دهد که این اصطلاحات، علی‌رغم بار مثبت‌شان، در گفتمان شاهانه به معنای واقعی و عمیق خود عمل نمی‌کنند. چنین استراتژی‌ها و ابزارهایی به ملوک‌خان امکان می‌دهد تضاد میان دو گفتمان را به‌طور مؤثر نشان دهد و مخاطبان را به بازاندیشی درباره ماهیت واقعی قدرت و قانون در جامعه ایرانی وادارد.

میرزا ملکم‌خان در بخش دیگری از روزنامه قانون، عاصی از فضای آنارشیک و بی‌کفایتی شاهان است. وی این بی‌کفایتی را عاملی برای فقر و فلاکت جامعه و ازسوی دیگر، عاملی برای به حاشیه راندن منفعت عمومی و برجسته‌سازی منفعت فردی شاهان می‌داند. او در این نقل قول می‌گوید:

خدا خلق ایران را برای زندگی آفریده است؛ و برای اینکه یک طایفه بتواند با آسودگی زندگی کند، باید لامحاله صاحب یک خانه باشد. ایران خانه ماست و تا این خانه نظم نداشته باشد، بدیهی است که آسایش اهل خانه خیال محال خواهد بود. بدون هیچ دلیل تازه، همه به اشک خونین اعتراف می‌کنیم که امروز در کرهٔ زمین هیچ دولتی نیست که به‌قدر دولت ایران بی‌نظم و پریشان و غرق مذلت باشد. کدام قلم است که بتواند هزار و یک هرج و مرج اداره ما را بیان نماید؟ اختیار کل مصالح دولت در دست جهال نانجیب است (روزنامه قانون، ۱۳۰۷، شماره ۲).

این متن از ملکم‌خان به‌خوبی نگرش او نسبت به وضعیت سیاسی و اجتماعی ایران در دوران قاجار را نشان می‌دهد. او با استفاده از قیاسی ساده، وضعیت کشور را به خانه‌ای بی‌نظم تشبیه می‌کند که نمی‌تواند آسایش ساکنان خود را تأمین کند. ملکم‌خان با استعاره «ایران خانه ماست»، کشور را به خانه‌ای نیازمند نظم و مدیریت تشبیه می‌کند. این قیاس به او امکان می‌دهد تا مفهوم دولت و حکومت را به‌گونه‌ای ملموس‌تر برای مخاطبان خود توضیح دهد. خانه در اینجا نمادی از وطن است و نظم آن بیانگر وجود قانون، ساختارهای حکومتی کارآمد و عدالت است. با این تشبیه، ملکم‌خان مخاطبان را به اهمیت دولت و نظم اجتماعی در تأمین رفاه و آسایش همگانی آگاه می‌سازد.

عبارت «خدا خلق ایران را از برای زندگی آفریده است» بر یک گفتمان ملی‌گرایانه و دینی تأکید دارد. ملک‌خان با اشاره به اراده‌ خداوند، یک حس وظیفه‌شناسی و مسئولیت اجتماعی را در مخاطبان خود برمی‌انگیزد. پس اکنون بر تمام مردمان دولت‌خواه وطن‌پرست فرض است که دست‌به‌دست داده متفقانه و یک دل به مقام چاره‌جویی برآیند (حقدار، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۷). او بر این باور است که کشور، به‌مثابه یک نعمت الهی، باید به‌درستی مدیریت شود تا مردمان آن بتوانند با آسودگی زندگی کنند. ایشان از نقد مستقیم وضعیت دولت و حکومت ایران در آن دوران استفاده می‌کند. او با صراحت می‌گوید که «در کره زمین هیچ دولتی نیست که به‌قدر دولت ایران بی‌نظم و پریشان و غرق‌مذلت باشد». این نقد شدید نشان‌دهنده نارضایتی عمیق از وضعیت حکومتی و اجتماعی کشور است و به‌نوعی فراخوان به اصلاحات و تغییرات بنیادین محسوب می‌شود. با واژه‌هایی مانند «بی‌نظم»، «پریشان» و «غرق‌مذلت» به‌شدت وضعیت ناگوار ایران را ترسیم می‌کند.

عبارت «ما همه به اشک خونین اعتراف می‌کنیم» نوعی همدلی و اتحاد در تجربه مشترک مصیبت‌ها را بازتاب می‌دهد. ملک‌خان به‌جای سرزنش افراد خاص، تلاش می‌کند تا این احساس را تقویت کند که همه ایرانیان در برابر وضعیت کنونی مسئول هستند و باید برای تغییر آن متحد شوند. او در شماره ششم روزنامه قانون می‌گوید که برای تنظیم یک دولت، میل پادشاه کافی نیست؛ بلکه خود مردم نیز باید به‌اندازه کافی شعور داشته باشند تا به مقام طلب قانون برخیزند.

این متن به‌طور ضمنی نیاز به تغییرات و اصلاحات جدی را بیان می‌کند. ملک‌خان با تأکید بر اینکه «آسایش اهل خانه خیال‌محال خواهد بود» تا زمانی که نظم در خانه (ایران) برقرار نشود، به مخاطبان یادآور می‌شود که ادامه وضعیت فعلی غیرقابل قبول است و باید برای بهبود شرایط تلاش شود. در نهایت، این متن بر اهمیت نظم و قانون به‌عنوان پایه‌های اساسی رفاه و زندگی آسوده تأکید دارد. ملک‌خان با بیان اینکه بدون نظم، آسایش اهل خانه غیرممکن است، به‌طور ضمنی به‌نیاز مبرم به اصلاحات قانونی و نهادی در کشور اشاره می‌کند، خواستی که در نهایت با اهداف مشترک انقلابیون مشروطه همسو بود (همایون کاتوزیان، ۱۳۷۴، ص. ۱۰۱). او همچنین در جای دیگری از روزنامه قانون، با بهره‌گیری از ابزارها و استراتژی‌های گوناگون زبانی و گفتمانی، تلاش می‌کند ضرورت اصلاحات

دولتی و اهمیت قرار دادن قدرت در دست افراد شایسته و با کفایت را برجسته سازد. اگر درست در خاطر دارید مراد از قانون اعظم این بود که در مرکز دولت چنان دستگاهی فراهم بیاید که وزارت‌ها و ریاست‌های امور مجبوراً به دست افضل قوم بیافتند و آن رؤسا هم با داشتن قدرت کامل فتوا دهند از تکالیف مقرر خود به‌هیچ‌وجه تخلف ننمایند. این چند کلمه حرف و این مضمون ساده که شاید حتی به نظر عقلای ما هم چنان قابل اعتنا نیاید رکن نظم دول و روح آبادی دنیاست و ما اهل ایران تا معنی این مضمون ساده را درست درک نکنیم از اصول نظم دول هیچ نخواهیم فهمید. از برای درک عظمت مسئله کافی است که این نقطه را در نظر خود محسوس نماییم که جمیع خرابی‌های دول از عدم قابلیت رؤسا بوده است. اگر ما در ایران چنین اوضاعی را فراهم بیاوریم که به حکم یک ترتیب مخصوص عنان مصالح ملت همیشه و مجبوراً در دست افضل و اکمل عقلای این ملک باشد دیگر از برای احیا و سعادت این خلق بالاتر از آن چه تدبیری خواهد بود و از طرفی دیگر اگر ما از نعمت چنان ترتیبی محروم باشیم یعنی اگر ممکن باشد که وزرای ناقابل و اشخاص نالایق روی کار بیایند و قدرت ریاست را به میل خود صرف هر نوع اغراض شخصی نمایند (روزنامه قانون، ۱۳۰۷، شماره ۵).

ملکم‌خان با استفاده از قیاس، شرایط موجود را با یک وضعیت ایدئال مقایسه می‌کند. او به این نکته اشاره می‌کند که همه خرابی‌های دولت‌ها ناشی از «عدم قابلیت رؤسا» است و اگر به‌جای افراد نالایق، افراد شایسته و با کفایت بر سر کار باشند، بسیاری از مشکلات کشور حل خواهد شد. این قیاس به روشنی نشان می‌دهد که او معتقد است تغییر در مدیریت دولتی، کلید حل مسائل کشور است. ایشان همچنین از استراتژی ساده‌سازی و تأکید بر اهمیت درک مفاهیم بنیادین استفاده می‌کند. او این مضمون را به‌عنوان چیزی معرفی می‌کند که شاید «به نظر عقلای ما هم چنان قابل اعتنا نیاید»، اما در واقع «رکن نظم دول و روح آبادی دنیا» است. با این بیان، او سعی می‌کند که مخاطبان را به بازاندیشی و توجه بیشتر به مسائل بنیادی و ساده‌ای که شاید نادیده گرفته شده‌اند، ترغیب کند.

او با استفاده از زبانی احساسی و تأکید بر «عظمت مسئله»، تلاش می‌کند توجه مخاطبان را به اهمیت اصلاحات دولتی جلب کند. ملکم‌خان این اصلاحات را نه به‌عنوان یک تغییر کوچک، بلکه به‌عنوان «رکن نظم دول و روح آبادی دنیا» معرفی می‌کند که نشان‌دهنده اهمیت بنیادین است. او با طرح سناریوی منفی و هشداردهنده، مخاطبان را از خطرات عدم انجام اصلاحات آگاه می‌سازد و هم‌زمان راهکارهای «چه باید کرد» را ارائه می‌دهد (زیباکلام، ۱۳۷۷، ص. ۳۵۷). ملکم‌خان هشدار می‌دهد که اگر «وزرای ناقابل و اشخاص نالایق» قدرت را در دست بگیرند و از آن برای منافع شخصی خود استفاده کنند، شرایط کشور به‌شدت بدتر خواهد شد. این هشدار به‌عنوان یک ابزار گفتمانی قوی عمل می‌کند و مخاطبان را به تغییر و اصلاح ترغیب می‌سازد.

ملکم‌خان استدلال خود را بر مبنای منطق و عقلانیت بنا می‌کند. او بیان می‌کند که اگر «عنان مصالح ملت» در دست «افضل و اکمل عقلای این ملک» باشد، دیگر چه تدبیری بهتر از آن برای احیا و سعادت ملت وجود دارد؟ این استدلال منطقی به مخاطبان کمک می‌کند تا ضرورت اصلاحات را از منظر عقلانی درک کنند. او از مخاطبان می‌خواهد که «این نقطه را در نظر خود مجسم نمایند»، یعنی یک وضعیت ایدئال را تصور کنند که در آن افراد شایسته در رأس امور قرار دارند و از طریق یک «ترتیب مخصوص» قدرت را به‌صورت درست و عادلانه مدیریت می‌کنند. این دعوت به تجسم، به مخاطبان کمک می‌کند تا تفاوت بین وضعیت موجود و وضعیت ایدئال را بهتر درک کنند.

ملکم‌خان از تضاد بین دو وضعیت (حکومت در دست افراد شایسته یا نالایق) استفاده می‌کند تا اهمیت موضوع را برجسته کند. او نشان می‌دهد که چگونه انتخاب افراد نالایق به فاجعه می‌انجامد و برعکس، انتخاب افراد شایسته می‌تواند سعادت و پیشرفت را به دنبال داشته باشد. او با ارائه نتایج واضح و ملموس از هر دو سناریو (حکومت شایستگان و حکومت نالایقان)، به مخاطبان نشان می‌دهد که انتخاب مسیر درست چقدر می‌تواند تأثیرگذار باشد. او به‌طور ضمنی مخاطبان را تشویق می‌کند که درک کنند تغییرات در سطح مدیریتی می‌تواند منجر به بهبود کلی وضعیت کشور شود.

۶. همسازی شریعت و قانون

جامعیت دین اسلام و نقش آن در حوزه‌های سیاسی و اجتماعی، به‌ویژه در قدرت بسیج‌کننده‌اش برای مبارزه با استبداد در ایران، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تأکید بر لزوم اجرای قانون اسلام، نشان‌دهنده تلاش برای مشروعیت بخشی به اصلاحات پیشنهادی از طریق مبانی دینی است. ملک‌خان در تحریراتش کوشش فراوان می‌کرد که افکار ترقی‌خواهی و عدالت اجتماعی را با مبانی دینی تطبیق دهد (آدمیت، ۱۳۴۰، ص. ۱۰۴). روزنامه قانون، تحت نظارت ملک‌خان، نقشی محوری در تبیین و ترویج ایده‌های نوین سیاسی و اجتماعی ایفا می‌کرد. این روزنامه به‌طور خاص بر اهمیت دین در ساختار حکومتی و اجتماعی ایران تمرکز داشت. ملک‌خان با بهره‌گیری از اصول شریعت و تأکید بر هم‌راستایی آن با مفاهیم مدرن مانند قانون و دموکراسی، تلاش می‌کرد تا زمینه‌ای مشترک برای ایجاد وحدت ملی و پیشرفت اجتماعی فراهم کند. در شماره‌های مختلف این روزنامه، به‌ویژه شماره ۲۹، بحث‌هایی پیرامون ضرورت اجرای قانون اسلام و نقش علما همچون مجتهد میرزای شیرازی در حکمرانی، «رئیس جماعت ما آن حضرت است که انوار هدایتش قلب ملت را مملو امید ساخته و اسم مبارکش آقا میرزا حسن شیرازی است». نشان‌دهنده تلاش‌های ملک‌خان با پررنگ نمودن دین به‌منظور ایجاد نظامی است که منفعت عمومی را بر منافع فردی و استبداد ترجیح دهد. این رویکرد تأثیر زیادی در شکل‌گیری بسترهای ذهنی انقلاب مشروطه و تحولات سیاسی و اجتماعی ایران داشت.

گفتار منفعت عمومی در منظومه گفتاری ملک‌خان در نگاه اول هم‌ارز با شریعت و قانون قرار داشت و به‌طور کلی با شریعت هیچ تضادی نداشت؛ به عبارتی مانعة‌الجمع نبودند. این نقاب‌زدایی در راستای برداشتن تصاویر و پرده‌ اوهام و خیالات، در پی ابداع دنیای آینده و اتوپیای خود بود؛ ترسیم آینده‌ای که در آن سیستم حکمرانی استبدادی وجود ندارد و منفعت فردی پادشاه حذف و به حاشیه رانده می‌شود. این کلام با زبانی علمی - که در عین حال ایران را عقب‌افتاده و ایرانی را فردمحور وانمایی می‌کرد - شکوائیه از اوضاع داخلی را زمینه‌ای برای گذار به دنیای مدرن و غرب می‌نمود و از سوی دیگر به دنبال پیوند اسلام و دموکراسی و مفاهیم غربی بود.

هرچند این گفتارها خالی از عناصر و نقاط پارادوکسیکال نبودند و گاهی با تشبث به

زمینه‌های مذهبی خواهان برون‌رفت از وضعیت کنونی بودند (Keddie & Afghani, 1968, p. 43)، با این حال زمینه اصلی این گفتارها بحث از برتری منفعت عمومی بر منفعت فرد بود که قانون و شریعت، معطوف به مفهوم ترقی و توسعه، سایر مفاهیم را مفصل‌بندی می‌نمود. این گفتار با نقد «خود» شروع می‌گشت و با تاختن به «غیرها» به وجود خود هویت می‌بخشید؛ تا جایی که می‌توان گفت سعی در انطباق هویت خود با قانون و وضع حکمرانی جدید، میان دامنه «خودآرزومندی» و «سرکوب دیگری» در نوسان بود.

در سوی دیگر، این کلام با قانون‌محور بودن خود، هم‌زمان مبادرت به آفرینش «دیگری» نیز می‌نمود. قانون در این منازعه کلامی سرمایه تازه به دست آمده‌ای بود که حول محور منفعت عمومی، واجد دو خصیصه پیشرفت، اتفاق، ترقی و... و از سوی دیگر فراخوانی به طرد، حاشیه‌رانی و حذف بود که زمینه تقابل را فراهم می‌ساخت. سویه دوم این خصیصه، در قالب برداشتن ساختار استبدادی که مطلق‌انگار بود، با افشگری‌های استعاری مبادرت به ایجاد قانون و اجرای احکام شریعت می‌کرد که در نهایت سعی در نفی هنجارهای گذشته داشت.

ترقی، قانون، اتفاق و توجه به عدالت و عقلانیت از مهم‌ترین ثروت‌های کلامی هستند که این گفتار با تأکید بر آن‌ها تلاش می‌کند تا معنای منفعت عمومی را تعریف کند. از سوی دیگر، ملکم‌خان با هم‌سو کردن عناصر مذهبی (مانند احکام شرعی) با مفاهیم مدرن، سعی دارد دین را به‌عنوان حلقه واسط و عامل اتحاد بین مردم مطرح کند. این نگرش می‌تواند دو جنبه داشته باشد: از یک‌سو، نخبگان ایران با وجود سکولار بودن، به زمینه‌های سنتی و فرهنگ دینی ایران و همچنین قدرت علما آگاهی دارند؛ همان‌طور که ملکم‌خان در سخنرانی خود به آن اذعان می‌کند: «اسلام تنها یک دین نیست، بلکه سیستم گسترده‌ای است که زندگی فرد را از تولد تا مرگ دربر دارد و همچنین شامل تمام شئون هیأت اجتماع است. هیچ چیز نیست که خارج از قلمرو آن باشد» (اصیل، ۱۳۸۸، ص. ۱۵۹)؛ و از سوی دیگر، هدف اصلی گفتار ترقی و پیشرفت، تأسیس حکومتی قانونمند و مبتنی بر شریعت است که به آگاهی از منفعت عمومی توجه دارد. ایجاد یک دولت مبتنی بر قانون از مهم‌ترین دغدغه‌های کلامی آن است.

۷. نظام سیاسی ملک‌خان (ساختار الیگارش‌ی و شورای کبری - تفکیک قوا)

ملک‌خان در ارائه طرح خود برای اصلاح نظام حکومتی ایران و رهایی از بحران‌های موجود، بر اصول تفکیک قوا و تأسیس حکومت‌های متأثر از منتسکیو تأکید دارد. با این حال، مدل حکومتی که او به آن اشاره می‌کند، به طور ضمنی ویژگی‌های الیگارش‌یک دارد. او در سطور شماره نهم روزنامه قانون بر این باور است که تغییر کارگزاران سیاسی و وزرا بحران کشور را حل نمی‌کند، بلکه مسئله اصلی وجود ساختار حکمرانی است که عامل اصلی مشکلات و عقب‌ماندگی است. بدین معنا، اگر وزرا و کارگزاران سیاسی را در این مملکت تغییر داد و افراد لایق و شایسته را جایگزین آن‌ها نمود، باز هم راهگشا نخواهد شد؛ زیرا وجود چنین ساختاری، کارگزاران شایسته را به چالش می‌کشد. ملک‌خان با توجه به نقد وضع موجود و کالبدشکافی آن، در صدد است ساختاری را طراحی کند که قانون مبنای اساس آن باشد و از همه مهم‌تر، خوانشی که وی از قانون دارد بر پایه شریعت اسلام استوار است. ملک‌خان قبلاً در رساله تنظیمات، طی صد و هشتاد ماده، اختیار وضع قانون و اجرای آن را از یکدیگر تفکیک کرده بود (امانت، ۱۳۸۳، ص. ۴۷۳).

این قسم جهال که بدون هیچ استحقاق شخصی فقط به قبول جمیع ننگ‌های دنائت، خود را به مسند ریاست می‌رسانند چه طور ممکن است که در مستی اقتدار به جز غصب حقوق و غارت ملک منظوری داشته باشند؛ و این رسم قدیم به هیچ وجه تقصیر شخص وزرا نیست. تقصیر اصلی در عجایب آن وضع حکمرانی است که سال‌هاست بر این اقلیم فلک زده مستولی شده است. اگر فردا وجود این وزرا معدوم بشود بلاشبهه بر جای آن‌ها بی‌باک‌تر و نالایق‌تر از آنچه دیده شده خواهید دید (آدمیت و ناطق، ۱۳۵۶، ص. ۶۷).

در این متن، میرزا ملک‌خان از استراتژی‌ها و ابزارهای مختلفی استفاده می‌کند تا نقد خود را نسبت به ساختار حکومتی و نخبگان سیاسی آن زمان بیان کند. با تحلیل این استراتژی‌ها و ابزارها از منظر تحلیل گفتمان، می‌توان به وضوح دید که چگونه او تلاش می‌کند تا یک گفتمان مخالف و انتقادی ایجاد کند و پیام خود را به جامعه منتقل سازد. او با استفاده از استراتژی تقابل و تمایزگذاری بین «جهال» و نخبگان سیاسی (وزرا) و

مردم، به‌وضوح یک دوگانگی ایجاد می‌کنند. او جهال را افرادی معرفی می‌کند که بدون هیچ استحقاقی به قدرت رسیده‌اند و تنها به دلیل پذیرش «ننگ‌های دنائت» به مسند ریاست دست یافته‌اند. این تمایزگذاری به مخاطبان کمک می‌کند تا به‌روشنی تفاوت میان حاکمان نالایق و مردمی را که حقوقشان غصب شده است، درک کنند. ملکم‌خان با استفاده از واژگان منفی مانند «ننگ‌های دنائت»، «مستی اقتدار»، «غصب حقوق» و «غارت ملک»، سعی می‌کند مشروعیت نخبگان سیاسی را تضعیف کند. این زبان‌پردازی تهاجمی نشان‌دهنده تلاش او برای آشکار ساختن فساد و بی‌کفایتی حاکمان و تأکید بر این نکته است که مشکل تنها در افراد خاص نیست، بلکه در کل ساختار حکومتی و نظامی است که فساد را تشویق می‌کند.

ملکم‌خان با استفاده از طنز و کنایه در توصیف نخبگان سیاسی و وضعیت حکومتی، مخاطبان را به فکر وامی‌دارد. عباراتی نظیر «مستی اقتدار» و «اقلیم فلک‌زده» به‌طور ضمنی به ناکارآمدی و فساد حکومت اشاره می‌کند و به خواننده این امکان را می‌دهد که با دیدی انتقادی به وضعیت موجود نگاه کند. این نوع استفاده از طنز می‌تواند روشی مؤثر برای جذب توجه مخاطبان و جلب حمایت آن‌ها باشد. او از یک ساختار علت و معلول برای تحلیل وضعیت استفاده می‌کند. تأکید عمده ملکم در نوشته‌هایش متوجه هرج‌ومرج و فساد مسلط بر ایران بود که در مرتبه اول ناشی از عدم قانون و... بود (براون، ۱۳۷۶، ص. ۵۰). او با بیان اینکه «تقصیر اصلی در عجایب آن وضع حکمرانی است»، نشان می‌دهد که مشکل اصلی نه در افراد خاص (وزرا)، بلکه در نظام حکمرانی است که اجازه داده این افراد به قدرت برسند. این نوع ساختار منطقی به مخاطبان کمک می‌کند تا فهم بهتری از ریشه‌های مشکل داشته باشند و به‌جای تمرکز بر افراد، به ضرورت اصلاحات ساختاری پی ببرند.

ملکم‌خان با بیان اینکه اگر وزرا فردا معدوم شوند، «بی‌باک‌تر و نالایق‌تر» افراد جایگزین آن‌ها خواهند شد، سعی می‌کند نشان دهد که مشکل فراگیرتر و ساختاری‌تر از آن است که با جایگزینی افراد حل شود. این تعمیم نشان‌دهنده این است که مشکل نه تنها در افراد خاص، بلکه در کل نظام حکمرانی است. او از واژگان و عبارات خاصی استفاده می‌کند تا نشان دهد که رهبران سیاسی بدون داشتن لیاقت و استحقاق، صرفاً به دلیل پذیرش فساد و ننگ، به قدرت رسیده‌اند. این نوع زبان به تأکید بر نالایقی و بی‌مسئولیتی حاکمان کمک

می‌کند و به مخاطبان نشان می‌دهد که تغییرات صرفاً شخصی، نمی‌تواند مشکل را حل کند. همچنین در شماره چهار روزنامه قانون ۳۰ رمضان ۱۳۰۷ به آن اشاره می‌کند:

... در میان نوکرهای دیوان جمعی هستند که به سبب پستی خلقت که خداوند عالم آن‌ها را محض نوکری و عبودیت دیگران آفریده است. هر ناکس که برحسب اتفاق خلعت ریاست پوشد این‌ها فی‌الغور دور او را می‌گیرند و خود را آلت و بنده هر نوع اغراض او قرار می‌دهند. هیچ دنائت و هیچ نامردی نیست که به جهت یک گوشه چشم رضایت او به صد منت بر عهده نگیرند انسانیت، درستی، غیرت، ترقی ملک، مصلحت دولت در نظر این‌ها همه خیال واهی است. برای این‌ها در دنیا هیچ معنی و هیچ مقصودی نیست مگر تحصیل منصب و اضافه مواجب. این‌ها جعل پهبین ریاست و لاشخور خزانه دولت هستند (روزنامه قانون، ۱۳۰۷، شماره ۴).

در واقع، قانون و منفعت عمومی هم‌ارز هستند. همچنین دال‌های دیگری حول‌وحوش آن مفصل‌بندی شده‌اند. ملک‌خان بارها از ضرورت تشکیل «شورای کبری» به‌وسیله نخبگان و علما سخن می‌گوید و بر اهمیت تفکیک اختیارات در تدوین و اجرای قوانین تأکید می‌کند. ملکم در شماره دوم قانون به مجلس دولتی اشاره دارد، اما از شماره ششم به بعد از «مجلس شورای ملی» نام می‌برد. ملکم در شماره ششم روزنامه قانون، ۳۰ ذی‌القعدة ۱۳۰۷، به‌صورت آشکاری به این مسئله اشاره کرده است:

باید اقلماً صد نفر از مجتهدین بزرگ و فضیلتی نامی و عقلای معروف ایران را در پای تخت دولت در یک مجلس شورای ملی جمع کرد و به آنان مأموریت و قدرت کامل داد که اولاً آن قوانین و آن اصولی که برای تنظیم ایران لازم است، تعیین و تدوین و رسماً اعلام نمایند؛ ثانیاً موافق یک قرار مضبوط خود، یعنی آن مجلس، مجلس شورای ملی را مواظب و مراقب و موکل اجرای قانون قرار بدهند (روزنامه قانون، ۱۳۰۷، شماره ۶).

ملکم‌خان در تغییر واژگان از «مجلس دولتی» به «مجلس شورای ملی» از ابزارها و استراتژی‌های گوناگونی برای رسیدن به اهداف خود بهره می‌گیرد. این تغییر نه تنها یک تغییر زبانی، بلکه بازتاب‌دهنده تغییرات عمیق‌تری در دیدگاه سیاسی و استراتژی‌های

اصلاحی اوست. این تغییر نشان‌دهنده فاصله‌گیری از یک ساختار قدرت متمرکز و حرکت به سمت نمایندگی و مشارکت عمومی است. واژه «دولتی» به ساختار قدرت حکومتی و اقتدار دولت اشاره دارد، درحالی‌که «شورای ملی» بر نمایندگی از ملت و مشارکت نخبگان و علما تأکید می‌کند. این تغییر در واژگان به منظور ایجاد حس تعلق و مشارکت در مردم و نخبگان بوده و تلاش می‌کند مشروعیت مردمی بیشتری برای نهادهای سیاسی به دست آورد. او با استفاده از عباراتی مانند «مجتهدین بزرگ»، «فضلائی نامی» و «عقلائی معروف» به دنبال جلب حمایت نخبگان دینی و روشنفکران است و با این زبان نشان می‌دهد که قوانین و اصول جدید باید به دست نخبگان مذهبی و علمی تدوین شوند که این کار به آن‌ها مشروعیت و قدرت بیشتری می‌بخشد. همچنین تلاش می‌کند تا ارزش‌های دینی و اخلاقی را در فرایند اصلاحات سیاسی به کار گیرد. ملک‌خان با اشاره به مجتهدین بزرگ، در تلاش است تا اصلاحات پیشنهادی خود را با مشروعیت دینی ترکیب کند. او به خوبی آگاه است که بدون حمایت علما و نخبگان مذهبی، هرگونه اصلاحاتی محکوم به شکست خواهد بود؛ بنابراین با تأکید بر نقش علما در مجلس شورای ملی، تلاش می‌کند تا این نهاد جدید را به‌عنوان یک نهاد مشروع و مورد قبول دینی معرفی کند.

در زمان ملک‌خان، ایران با بحران مشروعیت روبرو بود و اعتماد عمومی به نخبگان دولتی و حکومت کاهش یافته بود. ملک‌خان با معرفی مجلس شورای ملی تلاش می‌کند تا به این بحران مشروعیت پاسخ دهد. او با ایجاد نهادی که شامل نخبگان دینی و فکری باشد، سعی دارد تا از پتانسیل‌های موجود برای تقویت مشروعیت و کارآمدی نهادهای حکومتی استفاده کند. ملک‌خان به خوبی از نقش حیاتی نخبگان در پیشبرد اصلاحات آگاه بود. با تأکید بر حضور مجتهدین و فضلائی نامی در مجلس، او سعی در جلب حمایت این گروه‌ها دارد (Algar, 2021, p. 252). این اقدام نه تنها حمایت علما را جلب می‌کند، بلکه نقش نخبگان علمی و فکری را در تدوین و اجرای قوانین برجسته می‌سازد و از مخالفت‌های احتمالی نخبگان با اصلاحات جلوگیری می‌کند.

ملک‌خان با استفاده از مفاهیمی مانند «مجلس» و «شورا»، تلاش می‌کند تا پیوندی میان مفاهیم سنتی و اصلاحات مدرن ایجاد کند. او به دنبال آن است که نهادهای جدید را به‌عنوان ادامه‌دهنده سنت‌های اسلامی و ایرانی معرفی کند و هم‌زمان نوآوری‌های مدرن

را وارد ساختار سیاسی سازد. این استراتژی کمک می‌کند تا تغییرات پیشنهادی ملکم‌خان نه به‌عنوان تهدیدی برای سنت، بلکه به‌عنوان توسعه‌ای طبیعی و سازگار با ارزش‌های موجود درک شود. اشاره به مجتهدین و علمای دینی در مجلس شورای ملی نشان‌دهنده تلاش ملکم‌خان برای پیوند میان اصول دینی و اصلاحات سیاسی است. این استراتژی نه تنها به تقویت مشروعیت دینی اصلاحات کمک می‌کند، بلکه با جذب حمایت علما، مقاومت‌های دینی و مذهبی علیه اصلاحات را کاهش می‌دهد. ملکم‌خان به‌وضوح تأکید می‌کند که مجلس شورای ملی نه تنها وظیفه تدوین قوانین را دارد، بلکه باید بر اجرای آن‌ها نیز نظارت کند. ملکم‌خان در سرمقاله‌های قانون خواستار مجلس بزرگ شورای ملی شد که در آن اعضای برجسته علما و اعضای نخبگان درباره حقوق دولت و ملت براساس اصول شریعت بحث کنند (Afary, 1996, p. 26).

۸. اتفاق ملی

ملکم‌خان اعتقاد دارد که عدالت و پیشرفت مستلزم وجود قوانین است و از این رو به تأسیس سازمان‌ها و نهادهای منظم برای تحقق این هدف می‌پردازد. او باور دارد که برای اجرای قانون لازم است اختیارات تدوین و اجرای آن به‌طور جداگانه عمل کند. به همین دلیل، تشکیل یک مجلس مشورتی متشکل از مجتهدان و نخبگان را ضروری می‌داند که در آن قوانین تدوین و بر اجرای آن نظارت شود. لذا کارگزاران آن مجلس را مجتهدان و نخبگان می‌داند تا وظیفه و مسئولیت مهم را بر عهده گیرند. ملکم‌خان در شماره ۱۷ روزنامه قانون می‌گوید: «برای اجرای این مقصودات پاک اصلاً لازم نمی‌دانیم که رجوع به قوانین خارجه نماییم. ما انوار شرع اسلام را برای آسایش و ترقی این ملل کاملاً کافی می‌دانیم». او همچنین در شماره ربیع‌الاول سال ۱۳۰۸ هجری قمری می‌نویسد:

امروز فلاح ایران عبارت است از اجتماع آن انوار هدایت و آن فیوض حکمت که در وجود فضلالی اسلام متفرق و مخفی مانده‌اند باید اجله این فضلا و کمترین قوم و اعیان ملک به یک تدبیر ملی در یک شورای کبری جمع بشوند و به اقتضای احکام الهی یعنی بر طبق اصول اسلام، حدود سلطنت و حقوق رعیت و شرایط عدالت و اسباب ترقی و لوازم سعادت

عامه را به حکم قوانین مشخص فرمایند؛ و بعد اجرای این قوانین مقدسه را در زیر حمایت پادشاه و به ضمانت وزرای مسئول به دستیاری مجالس مخصوص مقرر و مستدام بسازند.

در این گزاره، ملکم خان به دنبال تصویب قوانینی است که در خدمت توافق جمعی و ملی باشد و نیازها را برآورده کند. وی مرجع و منبع قوانین را حتی به غرب گره نمی زند، بلکه به شرع اسلام مراجعه می کند (Kia, 1994, p. 765) و آن را در خدمت آسایش و رفاه ملت ایران و تأمین منفعت عمومی برجسته می کند. متن ارائه شده به کمک استراتژی های مختلف، از جمله وجوه تحریکی، ادراکی و توجه به مخاطب، دیدگاه خود را درباره شرایط سیاسی و اجتماعی ایران ارائه می دهد.

- ملکم خان از وجه تحریکی برای ایجاد انگیزه و تحریک احساسات مخاطبان خود استفاده می کند. وی با استفاده از عباراتی همچون «فلاح ایران» و «انوار هدایت» و «فیوض حکمت» سعی دارد تا بر ضرورت نجات و بهبود وضعیت کشور تأکید کند. این عبارات نشان دهنده یک وضعیت مطلوب و آرمانی هستند که از دیدگاه او تنها با گرد هم آمدن فضیلت اسلامی و نخبگان جامعه ممکن می شود. استفاده از این زبان تحریکی به منظور ایجاد انگیزه و همبستگی میان مخاطبان است تا آن ها را به مشارکت در این پروژه ملی ترغیب کند. او با استفاده از چنین اصطلاحاتی، سعی در تحریک حس مسئولیت پذیری و مشارکت فعال مخاطبان دارد.

- ملکم خان از وجه ادراکی برای تبیین و توجیه راه حل های پیشنهادی خود بهره می برد. او با بیان اینکه «اجتماع فضیلت اسلامی» و «شورای کبری» می توانند به وضع قوانینی بپردازند که بر مبنای احکام الهی و اصول اسلامی باشند، به دنبال مشروعیت بخشی به پیشنهاد های خود است. استفاده از مفاهیمی همچون «احکام الهی»، «اصول اسلام»، «حقوق رعیت» و «عدالت» به مخاطبان کمک می کند تا به درک عمیق تری از اهمیت و ضرورت تغییرات پیشنهادی ملکم خان برسند. این عناصر به مخاطبان می گوید که هدف نهایی برقراری عدالت و تحقق سعادت عمومی است و نه صرفاً یک تغییر سیاسی یا اجتماعی.

نتیجه‌گیری

مفهوم «منفعت عمومی» در اندیشه و گفتمان ملکم‌خان، نه تنها به‌عنوان یک مفهوم نوظهور در دوران مشروطه، بلکه به‌مثابه ابزاری فلسفی و سیاسی برای بازتعریف رابطه میان قدرت و جامعه ایرانی به کار گرفته شد. از خلال روزنامه قانون و دیگر آثار او، به‌وضوح می‌توان دریافت که ملکم‌خان قانون را نه به‌عنوان ابزاری خنثی یا صرفاً حقوقی، بلکه به‌عنوان سازه‌ای اجتماعی-سیاسی در خدمت ترویج منفعت عمومی و شکل‌گیری نظامی مبتنی بر عدالت و نظم، به کار گرفته است. در این مسیر، او تلاش کرده است تا میان منابع فکری اسلامی و نهادهای قانونی غربی، پلی مفهومی بزند و شریعت را با قانون در هم آمیخته و مشروعیتی دینی به ساختارهای قانونی بدهد.

ملکم‌خان معتقد بود که منفعت عمومی در جامعه تنها زمانی می‌تواند به‌طور کامل محقق شود که قدرت از حالت متمرکز و استبدادی خارج و به‌نحوی تفکیک شود که همه نهادهای حکومتی در راستای تأمین این منفعت هم‌راستا عمل کنند. او بر این باور بود که قانون نه صرفاً مجموعه‌ای از مقررات بلکه انعکاس اخلاق عمومی و عقلانیت جمعی است که باید بر پایه اصولی همچون عدالت، برابری و پیشرفت اجتماعی استوار شود. از این رو، او مفهوم قانون را به‌عنوان دال محوری در گفتمان خود به کار گرفت و از آن به‌عنوان ابزاری برای نقد استبداد و بازتعریف مشروعیت سیاسی استفاده کرد. ایشان با ترویج مفهوم «منفعت عمومی» و تأکید بر ضرورت ایجاد نهادهای قانونی، در پی تحقق فضایی بود که در آن نخبگان و حاکمان جامعه بتوانند در یک فرایند گفتمانی به توافقی پیرامون منافع مشترک جامعه برسند. به‌طور ویژه، او با پیشنهاد تأسیس «شورای کبری» به دنبال فراهم آوردن نهادی بود که به‌وسیلهٔ گفتگو و تعامل، تعریف مشخصی از «منفعت عمومی» را ارائه دهد؛ نهادی که بر اساس اصول مشورتی و تفکیک قوا، به تحکیم رابطه‌ای هم‌پیوند میان شریعت، قانون و منفعت عمومی می‌پردازد.

منابع

- آجودانی، ماشاءالله (۱۳۸۲). مشروطه ایرانی. تهران: اختران.
- آدمیت فریدون (۱۳۴۰). فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت. تهران: تابان.
- آدمیت فریدون (۱۳۵۱). اندیشه ترقی و حکومت قانون؛ عصر سپهسالار. تهران: بی‌نا.
- آدمیت، فریدون و ناطق، هما (۱۳۵۶). آثار اجتماعی و سیاسی و اقتصادی در آثار منتشر نشده دوره قاجار. تهران: آگاه.
- اصیل حجت الله (گردآورنده، مقدمه نویس) (۱۳۸۸). رساله‌های میرزا ملکم خان ناظم الدوله. تهران: نشر نی.
- امانت، عباس (۱۳۸۳). قبله عالم. ترجمه حسن کامشاد، تهران: کارنامه.
- انصاری، منصور (۱۴۰۲). نسبت اخلاق و سیاست در گفتمان‌های اندیشه‌ای معاصر ایران. پژوهشنامه متین، ۲۵(۹۸)، ۱-۲۵. <https://doi.org/10.22034/ma-tin.2023.378011.2125>
- براون، ادوارد (۱۳۷۶). انقلاب مشروطیت ایران. ترجمه مهری قزوینی، تهران: انتشارات کویر.
- پیرس، دیوید (۱۳۸۷). فلسفه، زندگی‌نامه ویتگنشتاین. ترجمه نصرالله زنگویی، تهران: نشر سروش.
- توکلی ترقی، محمد (۱۳۶۹). اثر آگاهی از انقلاب فرانسه در شکل‌گیری انگاره مشروطیت در ایران. ایران نامه.
- حقدار علی‌رضا (۱۳۹۶). نامه‌های میرزا ملکم خان ناظم الدوله. آنکارا، چاپ دوم.
- رائین، اسماعیل (۱۳۵۰). میرزا ملکم خان. بنگاه مطبوعاتی صفی‌علیشاه.
- رضائی پناه، امیر و حاجی یوسفی، امیرمحمد (۱۳۹۹). مبانی عملگرایانه اندیشه موعودگرایی در گفتمان سیاست خارجی امام خمینی (س). پژوهشنامه متین، ۲۲(۸۷)، ۴۵-۷۳. <https://doi.org/10.22034/matin.2020.126891>
- روزنامه قانون (۱۳۰۷ ق). میرزا ملکم خان ناظم الدوله (صاحب امتیاز و مدیر مسئول). لندن: دفتر کمپانی انطباعات شرقی.

- زیباکلام، صادق (۱۳۷۷). سنت و مدرنیته: ریشه‌یابی علل ناکامی اصلاحات و نوسازی سیاسی در ایران دوره قاجار. تهران: روزنه.
- ژوبر، پیر آمده امیلین پروب (۱۳۴۷). مسافرت در ارمنستان و ایران. ترجمه علیقلی مقدم، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- محیط طباطبایی، محمد (به کوشش) (۱۳۲۷). مجموعه آثار میرزا ملکم خان. تهران: انتشارات علمی.
- ناطق، هما (گردآوری، مقدمه) (۱۳۵۵). روزنامه قانون. تهران: چاپخانه سپهر.
- نورائی، فرشته (۱۳۵۲). تحقیق در افکار میرزا ملکم خان ناظم الدوله. تهران: انتشارات فرانکلین، چاپ اول.
- همایون کاتوزیان محمدعلی (۱۳۷۴). اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی. ترجمه محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، تهران: نشر مرکز، چاپ پنجم.
- همایون کاتوزیان محمدعلی (۱۳۹۱). تضاد دولت و ملت. ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی، چاپ نهم.

References

- Abrahamian, E. (1979). The causes of the constitutional revolution in Iran. *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), 381-414. <https://doi.org/10.1017/S0020743800000179>
- Adamiyat, F. & Nateq, H. (1977). *Social, political, and economic documents from unpublished Qajar period sources*. Tehran: Agah. [In Persian]
- Adamiyat, F. (1961). *The idea of freedom and the prelude to the Constitutional Movement*. Tehran: Taban. [In Persian]
- Adamiyat, F. (1972). *The idea of progress and the rule of law: The Sepahsalar era*. Tehran: n.p. [In Persian]
- Afary, j. (1996). *The Iranian Constitutional Revolution, 1906 - 1911*. Columbia University Press.
- Ajoudani, M. (2003). *The Iranian constitutional revolution*. Tehran: Akhtaran. [In Persian]
- Algar, H. (1973). *Mirza Malkam Khan: a biographical study in Iranian modernism*. University of California Press.

- Algar, H. (2021). *Religion and state in Iran 1785- 1906: The role of the ulama in the Qajar period*. University of California Press.
- Amanat, A. (2004). *Pivot of the universe*. Translated by Hasan Kamshad, Tehran: Karnameh. [In Persian]
- Ansari, M. (2023). *Relationship between Ethics and Politics in Contemporary Iranian Discourses of Thought*. *Matin Research Journal*, 25(98), 1-25. <https://doi.org/10.22034/matin.2023.378011.2125>
- Asil, H. (compiler, introduction writer) (2009). *Treatises of Mirza Malkam Khan Nazim al-Dawla*. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Bailey, S. K. (1962). *The public interest. Some operational dilemmas*. *Ethics*, 69(1), 48-61. <https://www.jstor.org/stable/2379439>
- Balaghi, Sh. (2004). *Constitutionalism and Islamic Law in Nineteenth-Century Iran: Mirza Malkam Khan and Qanun*. in *Human Rights with Modesty: The Problem of Universalism*, 327-348. Brill Nijhoff. https://brill.com/display/book/9789047413547/B9789047413547_s017.xml
- Browne, E. G. (1910). *The Persian Revolution of 1905-1909*. Cambridge: University Press.
- Browne, E. G. (1998). *The Iranian Constitutional Revolution*. Translated by Mehri Ghazvini, Tehran: Kavir Publications. [In Persian]
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Polity.
- Haqdar, A. (2017). *Letters of Mirza Malkom Khan Nazem al-Dowleh (2nd ed)*. Ankara. [In Persian]
- Hashemi, A. (2019). *Rival Conceptions of Freedom in Modern Iran: An Intellectual History of the Constitutional Revolution*. Routledge. [In Persian]
- Homayoun Katouzian, M. A. (1995). *The political economy of Iran: From the Constitutional Revolution to the end of the Pahlavi dynasty*. Translated by Mohammad Reza Nafisi and Kambiz Azizi, Tehran: Markaz Publishing. [In Persian]
- Homayoun Katouzian, M. A. (2012). *State and society in Iran. The theory of arbitrary rule*. Translated by Alireza Tayeb, Tehran: Nashr-e Ney, Ninth edition. [In Persian]
- Jaubert, P. A. É. P. (1968). *Travels in Armenia and Persia*. Translated by Aligholi Moghaddam, Foundation for Iranian Culture. [In Persian]

-
- Keddie, N. R. & Afghani, J. A. D. (1968). *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamal ad- Din' al-Afghan'* (Vol. 586). Univ of California Press.
 - Keddie, N. R. & Richard, Y. (1981). *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*. Yale Univ Pr.
 - Kia, M. (1994). *Constitutionalism, economic modernization and Islam in the writings of Mirza Yusef Khan Mostashar od-Dowle*. Middle Eastern Studies, 30(4), 751-777. <https://www.jstor.org/stable/4283675>
 - Lippmann, W. (1955). *Essays in the Public Philosophy*. Boston: Little.
 - Magee, B. (2000). *The great philosophers: An introduction to western philosophy*. Oxford University Press, USA.
 - Mohit Tabataba'i, M. (Ed). (1948). *Collected works of Mirza Malkam Khan*. Scientific Publications. [In Persian]
 - Nateq, H. (Ed). (1976). *Qānūn newspaper*. Sepehr Printing House. [In Persian]
 - Nouraei, F. (1973). *An investigation into the ideas of Mirza Malkom Khan Nazem al-Dowleh*. Franklin Publications. [In Persian]
 - Peirce, D. (2008). *Philosophy, Wittgenstein's Biography*. Translated by Nasrollah Zangoui, Tehran: Soroush Publishing. [In Persian]
 - Newspaper Qānūn. (1890/1307 AH). *Mirza Malkam Khan Nazem al-Dowleh (Founder & Editor-in-Chief)*. Office of the Oriental Printing Company.
 - Ra'in, E. (1971). *Mirza Malkom Khan*. Safi Ali-Shah Publishing Institute. [In Persian]
 - Rezaei Panah, A. & Haji Yousefi, A. M. (2020). The pragmatic foundations of Mahdism in Imam Khomeini's foreign policy discourse. *Matin Research Journal*, 22(87), 45-73. <https://doi.org/10.22034/matin.2020.126891>
 - Tavakoli Taraghi, M. (1990). *The impact of awareness of the French Revolution on the formation of constitutional thought in Iran*. Iran Nameh. [In Persian]
 - Wittgenstein, L. (2023). *Tractatus logico-philosophicus*.
 - Zibakalam, S. (1998). *Tradition and modernity: An inquiry into the causes of the failure of political reform and modernization in Qajar Iran*. Tehran: Roozaneh. [In Persian]